

حكومەتا هەرێما كوردستانى-عيراقى
زانكويا زاخو
كوليژا پەروەرا بنيات
بەش:زانستى گشتى
قوناغا:ئيكى

شكەفتا شانەدەر

نافێ قوتابى
هندرين نجم الدين رمضان.

سەرپەرشتيا ماموستا
وارهێل

سالا خواندى
(٢٠٢٠-٢٠٢١)

شکەفتا شانەدەر

شکەفتا شانەدەر بنافودەنگترین جهی شینواریە ل کوردستانی.دکەفیتە لایێ باشوری ژ چیایێ برادوست ل هنداف دولا زیێ مەزن ئیکەمین جار ژ لایێ ریفەبەریا شینور و کەلەپوری یا عیراقی هاتیە ئاشکرا کرن بەلی ئەو کەسی بو جارا ئیکی بو کولانا ئەردێ ڤێ شکەفتی را بوی ماموستا(رالف سولیکی)ماموستایێ زانکویا مەشیگان یا ئەمریکی دنافبەرا سالین (۱۹٥۱-۱۹٦۱)،تاکو شیا ب کیراتیا (١٤) م . بکولیت وئەف کیراتیەژی ژ پاشماییێن چار تەخێن کەفن پیکدهیت ،پیتین (A.B.C.D)نافکرینە.

تەخێن شینواران یێن شکەفتا شانەدەر و دیروکین وان

دهەر چار وەرزین لیگەریانی دا ل (۱۹٥۱،۱۹٥۳،۱۹٥۷،۱۹٦۱) ل شکەفتا شانەدەری ل دەفەرا بارزان، کوردستانا عیراقی کومەکا ئالاف و ئامیرین کەفن هەر وەسا ژ ئاکاما وان دیفچوون و لیکەریانان هندەک تەخین چاخی ئاکنجیبونی ل سەر ئەردی شکەفتی یێ نهو هاتینە دیتن کو هەر ژ کەفنترین چاخ تا کەفنترین ئاکنجیبون ب بخوفە دگریت کو فەدگەرنە دەمین چاخی بەرینیێ کەفن یێ کو ب نافی دەمی میستیری دهیتە ناسکرن و بەرمایکین ئاکنجیبونی دگەهنە بنەکوکا ئەردی شکەفتی ئەوی ژی کوراتیا ٤٣ پییان.
ئەنجامین هەلکولانا شکەفتی ژ سەری تا کورتیرین خال ژ چار تەخین سەرەکی پیکدهین:تەخا (A.B.C.D) و پاشان تەخا B هاتیە پارفەکرن بو B1وB2 تەخین ئاخی د شکەفتیفە ل دیف قوناخین دەمی کەتینە سەر ئیک و ئەو جندە ژی ل پەری جوداهیا پیشکەتنا شارستانی و گورەی ریزبەندەکا دەمکی د نافبەرا هەر تەخەکی دا دروس بوینە.فەماییێن بەرا و گیرهەیا د هوندری شکەفتیدا ژ ئاخی (هەری ،خیز، وکەرستین ئەندامی) دروست بوینە کو د واری هەلکولانیدا ژی وەکی ئەردەکی نەرم دئیتە ژمارتن و ژ بلی وان کەرستەین باس ژی کری هیزیدیژی هەنە کو ئاماژی ب کیماسی بو پینج هورکومینێن دی ین بەری ین مەزن دکەن وان هورگومینان کارتیکرنەکا پر مەزن هەبو کو ئیرو ب سایا وان کو مروف د بنفە مابون گەلەک تشتان دەربارەی مروفی و ژیانا وان دەمی هاتیە ناسکرن .

تەخا A

چاخی نو تا چاخی بەرینیێ یێ نو دکەفنە دخانەیا تەخا Aو ئەف تەخە ژ هندەک ئاخێن هەمەرەنگ پیکدهین:توز خولینکەکا گەورا هشک ئاخا کو کوجکان و یا ئەندامیایا پنی پنی کو ئەفە هەمو دەربینی ژ بەرماین چاخەکی دیروکی یێ نو دکەن و هەروەسا ژ چاخی بەرینیێ نو.

تەخا B

تەخا B تا رادەیەکی ژ تەخا A تەنک ترە و جهێ ب کەرستەین ئەندامی پنیبوی و تیراتیا وان ژ تەخا A کمترە و ب رونی هەردوو پشکین فی تەخی (B1,B2)ژ هەف دئینە جوداکرن و ئەوژی ب رێیا رەنگی ئاخی و تشتین ب دەستین مروفی هاتینە دروست کرن و دیروکی کاربونی ١٤. لایێ ژوری،B1 گریدایی چاخی بەرینی یێ نو یێ ئیکی یە و دیروکا وێ فەدکەریتە سالا ۸٦٥۰پ.ز.

لایێ ژیری B2 تایبەتە ب چاخی بەرینی یێ نافین فە یان ژی یێ بەرینی یێ کەفنی داویێ یێ نوتر کو دیروکا وی فەدکەرتە ١٠٠٠٠سالا پ.ز.و تەخا B1 یا نو دگەل تەخا سەرەکیا جهی (زاوی جمی شانەدەر) و ل پەی تاقیکرنا کاربونی دیروکا وان فەدگەرتە دوورین ٨٩٠٠سلان پ.ز کەلوپەلین ژ دروستکرنا مروفان یێن کو دناف شکەفتی و کافلین گوندی دا هاتینە دیتن ب تەمامی وەک ئیکن زیدەبای وان کارین کو ل سەر هەستیان و ئالافین بەری هاتینە کرن کو هێش تەنک تر کرینە و هندەک تشتین ژ بەری ئاسای مەزنتر هاتینە دیتن مینا دستاری دەستێ و هاون وجەلیفیکین دەستی کو ئەف ئالافین هەنی ئاماژەنە ژ بو بەرهەف کرنا هندەک ژ جورین خوارنن گیایێ وەکی بەرویێ یان تا توفی هندەک گیایێن لپ ژی .هەر وەسا دهوندری شکەفتی فە هندەک پرت و مرتین حیسیل و سەلکان هاتینە دیتن کو کەفنترین تشت هەتا نهو هاتینە ناسکرن کو ئەف یەکژی وێ چندی دیار دکەت کو دبیت ئەو پرت و مرت ژبو دروست کرنا سەلکان هاتبنە بکار ئینان .تەخا B1 ژ شکەفتا شانەدەری ٢٨قەرقودەیان دنافا خوە هەمبیز دکەت و دنافا وان دا ٢٦قەرقودە دئیک گورین ب کومدا بونە .وی گوری تەختین بەری تیدا هەبوینە و هندەک بەرین راست ب رەنگی سندوریکی هاتبونە ریز کرن .دفی واری دا بەلگە هەنە کو مروفی چاخی بەرینیێ نو یێ ئیکی ژ کاری دروستکرنا کەرستەیان دور بون و بەری بەرزیفی ژ دەفەرا گولا وانی ژ باکوری کوردستانێ ئینابو هەر وەسا کەرستەیەکێ ستریکی کو گەلەک وەکی قیری بو ژ دوراتیا پتر ژ ١٠٠میلان ژ لایێ باشوری ژ کەرکوکی بەیدا کربون وهندەک پرت و مرتین بەرمایکان ل دولا شانەدەر وەسا خویا دکەن کو مروفی تەخا B1 د بابەتین بەرهەفکرن و کاری خورنیدا ژ پیشینین خو خو بوراندبون و شارەزا تر بو ئەوژی ژ بەر کو ئەو چالین ب تایبەت ژ بو عمبار کرنا دانی و دهونری شکەفتی هاتینە دیتن کەتیە د بازنەیێ تەخا B2دا.هەر دفی بیافی دا هندەک ژ کەرستە و ئالافین جوانیێ وەکی مورکان و چەک و خشلی و بەری ئردوازییێ نەخشاندی ل وێ دەری هاتیە فەدیتن بو جارا ئیکێ د تەخا B1 دا هندەک کەرستە هاتینە دیتن کو هەرگیز نەگریدایی کار و کریارین بزەحمەت و دژوارن لێ بەکو ژبوی ژیانەکا ئارام و بوراندنا دەمی هاتینە دروستکرن .

تەخا B2

چاخێ بەرینیێ نافین (میزولیتی)دکەفتە د چارچوفێ ڤی تەخی دا و بەروفاژی تەخا خواریێB1 ئەف تەخا هەنێ بەرین هورکرنا دانی تیدا نینن بەکو هندەک ژێ هاتبونە دروسترکن پێخەمەت پاراستنا وان خوارنا کو زوو ژنافدچن ، تشتین کو مروفین فێ تەخی دروست کرین جودانە ژ ین تەخا B1.و ئەفی تەخی ژمارەیەکا مەزنا ئالافین ژ بەری دروست کرن تیدا هەنە کو ب رەنگەکی ئەندازەیی و رێکو پێک هاتینە دروست کرن کو ئەو یەک ژی شارەزاییا وان مروفان د پر پردکن و حولیکرنا بەرە زیفی دا دیار دکەت ،هەروەسا ئاماژەی ب هیربینیا کارێ وان و بەرهەم ئینانا ئالافان ل جەم وان دکەت هەر دیسان ئەو چندە دیار دکەت کو مروفین شانەدەری پتر بەر ب راف و نیچیرافە دچوو بەروفاژی پیژیشنین خوە ین هزار سالان .بفی یەکێ ئەم دشین هوسا تەخمین بکەین کو فان مرافن ژ پیشنەین خوە ین شانەدەر پتر شیانا دروستکرنا ئالافان و ریکخستنا ژیاناخوە یا ئابووری هەبو.

تەخا C

ئەڤ تەخا هەنی گەلەک گریدای چاخی بەرینیێ بلندە (ئرگنش) کو شانەدەرین ب سەردەمن برادوستی هاتیە ناڤ کرنئانکو چاخی بەرینیێ کەڤن بلندی برادوستی بخوفە دگریت ل گور زانستی تەخین ئەردی و هەر وەسا بەرمایکن وان کەرستەین کو مروڤان دروست کری تەخا C ژ یا B نەرمترە .دیروکا ئالییێ ژوری ژ تەخا Cب ریکا تیشکا کاربونی هاتیە دەست نیشان کرن کو بو دورێن ٢٦٠٠٠سالا پ.ز دزڤریت ویا ئالییێ ژیری بو دورین ٣٣١٠٠سالا پ.ز و بڤی ئاوایی وان دهەلکولینا خوەدا نکارین ج شینواران ببینن کو تەخا Bو یاC پێگڤە گری بدەت د تەخا C دا گوهرینن بەرچاڤ و ژ نیشکەکی ڤە د وارێ پیشە سازیێ دا هەنە مینا دروستکرنا دێژی و شووری.و ژ وان ئالافین بەری یێن کو ل تەخا C دیار دبیت کو کەسنن وی چاخی شارەزایەکا پر باش د کارێ داریدا هەبو.

(گەلەک کیم هەستی هاتینە دیتن کو کار پێ هاتیە کرن) کو بریا هندەک نمونەین کاری ژ هەڤ هاتینە جوداکرن دسەر وێ یەکێ راکو سولیکی دبیژیت کو مروڤێ ڤێ تەخێ.نمونەیەک بو ژ مروڤین هوشمەند لێ دیسا چوو بەرمایکن قەرقودەیان ل وێ دەرێ نەهاتینە دیتن.

تەخا D

ئەڤ تەخە دەربرینی ژ چاخێ بەرینی یێ کەڤن و ناڤین موستیری دکەت و کوراتیا وێ دگەیهتە دورین ٨م و نیڤان ژ هەمو تەخین دی تیرترە.بەلکە هەنە کو مڤا ب رەنگەکی مەزن و بەرفرەه ژ لایێ نیڤێ یێ ڤێ تەخێ هاتیە وەر گرتن و ئالافین دروستکریێ ڤێ تەخێ تا رادەیەکێ دەربرینێ ژ چاخێ موستیری دکەت کو هندەک نمونەین سەر تیش ب خوفە دگریت مینا کیرکین دروست کری ژ جورەک ژ تەنکە کەرستین ئیکئال.٧ قەرقودەیێ نیاندرتاران د سێکان بلندا تەخا D دا هاتینە دیتن (شەش ژ مەزن بون و ب ژمارە ئیک تا شەش هاتینە ژمارەکرن یێ حەفتێ زاروکەک بو و بێ ژمارە بو).قەرقودەیێن نیاندرتارین ژ مارە ئیک و پینج ل نیزیکی گوپیتکا تەخا D هاتینە دیتن و دیروکا وێ ئاستێ ڤەدگەرتە نیزیکی ٤٤٠٠٠هزار سالان پ.ز سولکی د گوتارا خودا نفیسیبو کو ژ موزوخانا نشتیمانیا ئەمریکی ڤەکولین ل سەر هەر شەش قەرقودەین مەزنا کروبون لێ قەرقودەیێ زاروکی ڤەکولین ژبال خودی ژی رازی (موزەڤەر سینورك)ی ژ زانکویا ئەنقەرەڤە ل سەر هاتبو کرن هندەک پیشینیار ل دور کەرستەین شانەدەرێ ژ پێخەمەت دڤچوونێ هاتنە پیشکیش کرن و هەر ئیک ژ وان پیشنیاران دەربرینی ژ بوجونەکێ دکر و ئەو بوجونژی دکەتە د جارجوڤی دیفوچون و ڤەلوکلینادا .

ئەوا سەیر ئەوبو هەستین ئەوی زاروکی دەستەکێ وی ژ کار کەتبو ڤەکولەری هندەک خالیا سەر وان هەستیکا بر کو پشکنین بو ئەنجام داین دەرکەڤت کو ئەو خولیە هندەک توڤێ هەلالێ تیدا بون ڤەدگەریت بو هەشت جورین گولان دەمێ کو پسیار کری کا چاوا توڤێ هەلالەی گەهەشتنە ناڤ شکەفتی دا ل نیزیکی هەستین زاروکی ،هزار وی ئەو بو کو مروڤێ نیاندرتار گول ئیخستیە سەر گورێ مرین خو و ئەڤ چەندەژی بەهرەمەندیا د ئیخیتە پال مروڤێ شانەدەر کو سەرەدەمەکێ نیە ل دەڤ مروڤێ ژیر،ل بەر هندێ کو گومانن ل سەر ڤێ لێدوانێ .ل بەر هندێ تەکنیکێن جوارو‌ا جورین جبەلگەیەکیێ دی تر دەر نەخست

کو بیتە پالپشتێ ڤێ لێدوانێ فەکولەر نەجار بوو شیکارەکادی بو نمونان نەیا خولیان بکەت کو ل شکەفتا شانەدەر ئینابو دەر ئەنجام وەسا دەر کەفت کو توفین هەلالان فەدگەیتەفە بو جند گولان حەفت ژ وان بو مەبەستا چارەسەرکرنا نەخوشیان دهاتە بکار ئینان و جورێ هەشتی ژی جورەک بو ژ ژەهرێ،ل ئەنجامێ ڤێ شیکارێ دا پشت راست بو کو مروفێ شانەدەر جورین گولان ناسینە و ئەو جورین گولان ناسینە کو بوینە پالپشت بو چاک بونا نەخوشیا ئەوی زاروکی کو ئەوی زاروکی ئەو گولە بکارئینابون بو چارەسەریا دەستی خو بەلێ دەمێ هیفیا ساخوبونی نەمای جورێ هەشتی ژ وێ گولێ خوار و ئەف جورێ گولێ بو ئەگەرێ دوماهی ئینانا ژیانا وی سەبارەت ئەفی راستی کو تایبەتە ب گولێ ئەو هەستیە ل شکەفتا شانەدەر فەدیتین گرنگیەکا زور هەیە ژ بەر ڤێ جندێ پاشماین کەفنترین مروف کو تا نها ل عیراقێ هاتبیتە فەدیتن ئەفە ئەو فەکولین و دیفچوونن کو ل شکەفتا نافری هەتینە کرن.

ژێدەر:

١.عبدلمجید عبدلکریم زیباری.دیروکا کوردستانێ ژ شکەفتا شانەدەر.
٢.د.محەمەد سالح زیباری.م.رێبەر مایی.مێژوویا کوردستانێ یا کەفن.
٣.د.جەمال رەشید ئەحمەد.د.فەوزی رەشید.مێژووی کونی کورد.